

Eldeb-Ochir, Erdeniin Ochir, Erdene-Ochir*

Kara György

Mongolín shine yaruu nairagiig tuurbisan bichgiin xümüüsin neg болсон Dashdorjiin Nacagdorjiin шүлэг, өгүүлэл, орчуулга дзергиин судлалн тухай номдоо (*D. Nacagdorjiin dzoxiolin ex bichgiin sudlalin asuudald*. Ulaanbaatar 1984) xoridugaar dzuuni Mongolín uran dzoxiol, yalanguyaa түүний exнii үйин бүтээлтүүдийг үнелэхдээ уг dzoxiolchдн garbichmeliig шинжлэх, tedniig xojimín удаа дараа xeblesen xubilbaruudтай xaricuulax chuxal gej gabyaat dzoxiolch, судлаач S. Lochin dzöb темдегlesen yum. Ter үйин dzoxiolchид uran үгsee Mongol bichgeer bichdeg байж, xojim dzoxiolууд-ни Kiril үсэгт буулгагдaxад уг xelber-ни argagüi xubirj, мөн dzarim emxetgegch, xyanagchiin dogshin yum uu xainga gar dor end tend gajisan удаа-ч үнexeer cöongüi тохиолдоб. Mön шүлэг дуудax aya aidzam, unshix arga-ч өөр болсон-ни magad. Mongol bichgiin xelnii bogino egshigüüd амаар unshixад xaana balарxai, xaana ogcom baix, дуудaxгүи болox esex-ни aidzamin ayasaar өөр өөр байж boldog бөгөөд одоо үйинxtei dzaabal niicex yostoi bish. Ijil nertei xoyor yaruu nairagchiig xutгаад negni шүлгиig нөгөөтөхөд toxson budlian-ч uchirsan бii. Xebleld-beltgej түүбер gargagchид uridin dzoxiolchiin badagiig buruu dzassan, үгиig-ни solison, мөриig-ни xayasan jisheeg-ч durdaj болно. Iimees ex bichig судлал ertenixeer үлбарам, shine үйин uran dzoxiol судлалд-ч dzailashgüi chuxal yum.

Orosin nert erdemten D. S. Lixachev, S. A. Reiser, E. I. Proxorov dzerгиин bichber судлаачдн esh onolig баримталж, S. Lochin tednii oilgolt, angilax, gorimlox, шинжлэх arga болон ner tomyoog deer дурдсан номдоо narin tanilcuulj Mongold neberüülen ashiglaxin сонин туршилт xiilee. Üunii neg jishee-ни todorxoi bichgiin xunii ali neg dzoxiol neeree түүнийх мөн-үү bish-үү gej ergeldzeetei баibal, бүрен batlagдаагүи ter dzoxiolig songomol yum uu түүберiin *dubia* gesen xesegt oruulax dzarchimtai gej dzaajee (23-р нүүрт). Amtarxaj xergelsen el *dubia* xemeex үгиig тайларлахдаа "griekiin 'ergeldzex' gesen үгnees garaltai ajee" gesen-ни arai dzöb bish. Ter gereг bish, xarin latin xelnii *dubia* бол saarmag xüistei *dubium* gedeg темдег neriin olon тоонн xelber бөгөөд, maxchilan xörbүүлbel 'ergeldzeeten' utgатай болно. Engiin mongoloor xelex gebel 'batlagдаагүи', 'asuudaltai' buyuu 'ergeldzeetei' dzüil gebel болно. Caashдаа (26-р нүүрт) latin *conjectura* gedeg үгиin oros дүр *kon'ektur*-iin orond төрөлх xelniixee yag tiim utgатай *taamaglal* gedeg үгig xereglej болox baisan yum.

Mön nomín *Dubia* gesen ангид D. Nacagdorjiin орчуулсан dzoxiolуудиг шинжилэхдээ Maksim Gor'kiin "*Salxich shubuuni duun*" xemeex шүлгиig Nacagdorj ганcaарaa yum-uu, busadтай xamt mongolchilson gesen asuudal tabilaa (113-116-р нүүрт). S. Lochin үүнii тухай bichsenees гол ololt, гол тайлбариг-ни end siirüüleye: "Ünexeer-ч ene dzoxiolig B. Rinchen орчуулж, [1935 онд анх] xeblүүлsen gedeg oilgolt bid бүхэнд baisan бilee. Getel xel dzoxiolin xüreelend bui D. Nacagdorjiin arxiv [= xömrög] dotroos 'Maksim Gor'kii. *Salxich shubuuni duun*' gesen [bodbol mongol bichgiin] mashindmal xoyor xuudas oldob. ... Bidnii sonirxolig xamgiin ixeer tataj baigaa dzüil бол enexüü орчуулгн төгсгөлийн үг болой. Ene үг-ни '... xemeegsen үүнийг orosin ix bichgiin xün Maksim

* Одоо манайд хэрэглэж буй оросжин кирил үсэгийн зөв бичихгүйг баримтлан латинаар ирүүлсэн, монгол хэл бичигийг гаргууд мэддэг Хардорж профессорын энэхүү өгүүлэлийг өдгөөгийн нийгэм-техникийн нэхэл шаардалгаар монгол үгийг латинаар тэмдэглэхэд авиа-үсэггүйн ямар зарчим, хэм хэмжээг баримтласан нь олон нийтэд сонин байх болуужин хэмээж уг эхээр нь нийтлэв (Ц. Ш.).

Gor'kiin dzoxiolín cugluulgaas **Erdeniin Ochir** beer chadan yadan mongolín ayalguund orchuulab. Niislel xotnoo 22 oní 3 sarín xorin doloóni ödör' gejee."

1935 oní ter "nom garsní daraa el orchuulgín [114-r n.] talaar margaan yabagdsan-ni 'Ündesnii soyolín dzam' setgüüliin 1935 oní № 7-d [= doloodoxi dugaart] *Salxich shubuuní duun' xemeesniig orchuulsan tuxai cödxön temdeglel* nertei garch, tüünd S. Buyannemex, S. Jambolon [=Jambalon] bolon orchuulsan B. Rinchen-nar öörsdiin sanal bodloo bichsen baina."

Üünd Lochiní gol asuudal bol "Erdeniin Ochir' gedeg orchuulagch xen be?" Naadaxi xariu-ni "Oros xel sain meddeg xün baix-nee" gej, caana ug neriin nuucíg tailaxig oroldoj, Ochir gedeg-ni mongol töbödör Dorj boloxoor Nacagdorjtoi xolbootoi gej taamaglajee. Erdene bish Eldeb Ochir baisan bol lab Nacagdorjiin töböd garaltai nertei taarax baixsan gej dzöb bichijee. Xarin entxegees sogd, sogdoos ernii uigaraar damjij mongol xelend orson ügeer bütsen ene "ergeldzeetei" ner Erdeniin Ochir gedeg-ni mongol töbödör Rinchengiin Dorj baidagaas gadna bas Rinchendorj baj bolno. Lochiní anxaní taamagaar bol Gor'kiin enexüü shülgiig Erdene (=Rinchen) bolon Ochir (= [Nacag]dorj) xamtran orchuulsan bololtoi. Getel ene "orchuulgíg mashindsan caasan deer MARSH BOND gesen dald temdeg baigaa-ni ene bol, giermaní neg püüsni ner ajee. Chuxam 1932 oní üyed manaid ene püüsni iim temdegtei caas abch baisan esex-ni todorxoigüi. Xarin Nacagdorjid iim caas baj bolox magadlal ilüü ixtei" gejee.

End manai exbichmel sudlaach bagaxan anduurab. Caasní asuudlín talaar xelbel, MARSH BOND gesen temdeg bol germaanaar bish, angliar bicheetei. Gebch yamar neg germaan püüs caasníxaa törliig angli ügeer nerlex-ni lab bish-ch gex bolomjtoi. BOND gedeg angli üg end 'nileen böx, sain chanartai, urid ixenxdee dald temdegtei bichgiin caasní töröl' gesen utgatai-ni lab. MARSH gedeg-ni 'namagduu gadzar' gesen angli üg, gadzrín neriin xeseg yum-uu xüni obog-ch baidag bolood end üildberiin edznii obog yum-uu üildberiin gadzrín ner baix yostoi.¹

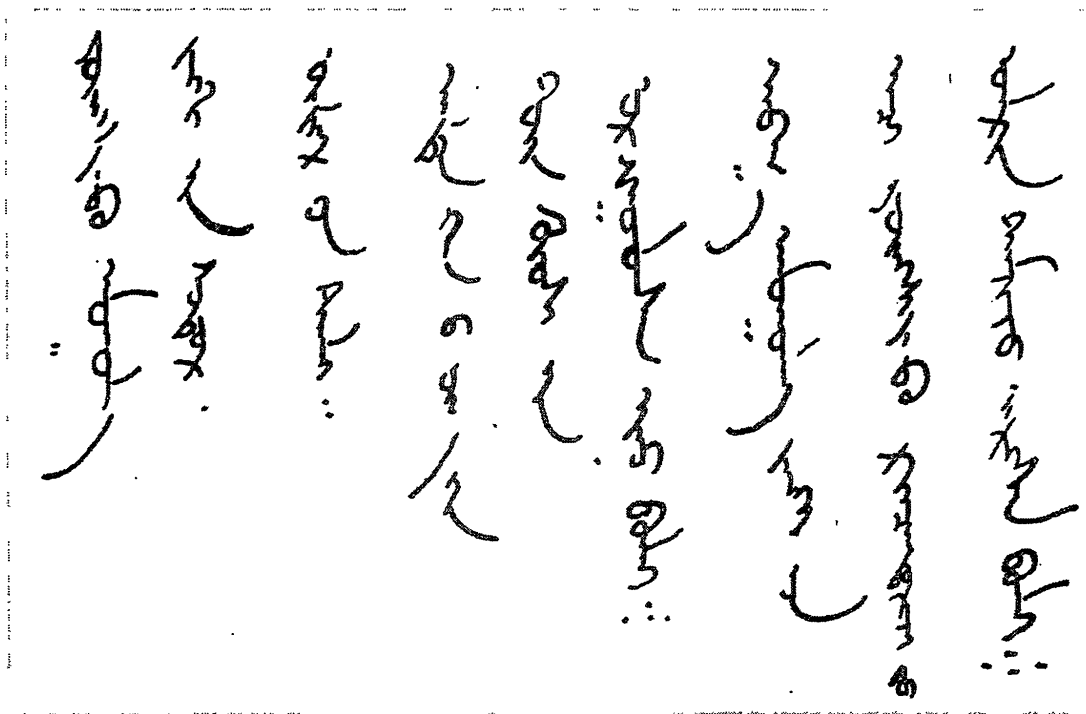
Mongol ulsín xorin xeden oní exen üyeer Niislel xotod nileen olon gadaad xudaldaani püüs baj, delxiin xol xol ulsín xudaldaachid dzütgej baisan-ni ter üyiin surbaljaas medej bolno.² Mön Nacagdorj dzergiin xeseg mongol dzaluuchuud Germaand suralcaj baixad Germaan-Mongol Xudaldaani Niigemleg (Deutsch-Mongolische Handelsgesellschaft) Mongold idebxitei ajilladag baisan bilee. Oros Xyatað xoyoroor damjij örnöd ornuudaas olon törliin baraag teewerlen acarj Mongold borluuldag baixad öñö dald temdegt caas bas tiim dzamaar Niislel xotod xürch dzalarsan baj bolno. Mongol uls dayaar dzöbxön Nacagdorj tiim nandin caastai baisan gej taamaglaj bolox bolobch, Nacagdorj Rinchentei Xüréelengiin Duun uxaani tasagt neg dor ajillaj üyeredeg baisanig bodbol Nacagdorj ter uran nandin caasnaasaa Rinchend bas xairlasan baj magadgüi. Gexed iim eldeb taamag gargaxín onc xereg ügüi. Erdeniin Ochir gesen neriin edzen xen baisanig olbol, "*Salxich shubuuní duun*"-í uran orchuulagchiig todruulaad el orchuulgíg Lochin mergenii ergeldzeetei dzüilees gargaj bolno.

Byambín Radnaajab, orosoor R.Bimbaev gegchiin xüü gej mendelsen erdemten dzoxiolch Byambín Rinchen buyuu Önshööb Rinchenii xubiin cugluulgað baisan neg XVII dzuunix bololtoi

¹ Angliin nert caasní üildber Basildon Bond bol Basildon gedeg suuriasaa ner abaad, xamgiin aldart sain chanart caasníxaa dald temdeg-ni BASILDON BOND gej bicheetei. Caasní üildberiin tüüxch Nigel Penton Tilbury-ees absan medeeg üdzbel Angliin Buckingham aimagt suuri gadzraasaa ner absan Wycombe Marsh Paper Mills Limited gedeg caasní üildber baj, British Association of Paper Historians, mongolchilbol Caasní Tüüxchidiin Brit Ebleliin Üliralin setgüül (The Quarterly) gedegiin 12-r botid 1994 ond yörönxii emxitgech Peter Bower ter caasní üildberiin 1915 onoo 1990 on xürtelex ajillagaani tuxai ögüülel gargab. Mön caasní tüüxchees absan caximshuudangiin dzaxianaas üdzbel xarin Wycombe Marshin caasní üildberiin büteegdexüünd el dald temdeg-ni oldoogüi yum.

² Jisheelbel Ulaanbaatar xotod Mongolo-Sovietskii Delovoi Klub gegch Mongol-Dzöblöitiin ajil xergiin duguilan agsanaas golduu orosoor gardag baisan "*Mongolín ediin dzasag / Xoziaistvo Mongolii*" setgüüliin 1931 oní 1-r dugaarin 114-r nüürt Berlind töbtei, Ulaanbaatart salbartai germaan xubi niilüülsen niigemleg "Vostvag" gedegiin dzarlalig üdznel ter gadzar germaan suudlín tereg, Ameerikiin General Motors gedeg üildberiin tereg selbegees exleed Mercedesiin bichig xergiin xeregesel ("kanceliarskie mashiny") bolon gereldzurgiin caas xürtlex eldeb baraa borluuldag bajjee.

mongol bichgiin nom, Toin Gütüshiin orchuulsan *Ülgeriin dalai* buyu *Shuluun buduun üye onoxui* nertei sudarín garbichmeliin exnii nütür deer Rinchen ööriin garaar bichsen yösön mört temdegleliig shadar shabi-ni bolson erdemten Ceweliin Shagdarsüren ene sudarín galigiig franc xeeler bichsen orshil tailbar selt gargaxdaa ingej galiglan siirüllee: *Yöngsiyebü Amuyulang janggi-yin sudur . Ülgeriin dalai : Altan qan-u üy-e-yin Toyin güüsi-yin orçiyulıysan inu bolai* ♦ *abay-a Amuyulang janggi-aça açi Yöngsiyebü Rincendorji-du ularin damjıju iregsen bolai* ♦ (C. Şagdarsüren, *Le Damamūkonāma-sūtra. Texte mongol du Toyin güşi*, Budapest 1989, VI-VII nütür; Rinchenii temdeglesnii gerelxuulbar-ni XVIII nütürt bii). Xalx ayalguunaa xörbüülbel: “Önshööb Amgalan dzangiin sudar. Ülgeriin dalai. Altan xaani üyiin Toin Gütüshiin orchuulsan-ni boloi. Abaga Amgalan dzangias ach Önshööb Rincendorjid uliran damjij irsen boloi” gesen bolno.³ Üünees Byambín Rinchenii büren ner-ni Rinchen bish, xarin Rincendorj baisan-ni todorxoi. Ug ner Rincendorj gesenee dzaluudaa Rinchen gej tobchilsnoo gurban üyiin namtartaa durdsangüi, xarin amid serüün yabaxdaa nadad-ch neg bish udaa xelj baisan aj. G’orkiin “*Salxich shubuunı duu*”-g anx mongoloor xen nisgesen asuudal odoo XXI dzuunı ene tabdaxi ond mash chuxal asuudal bish yum shig báibach, üneniig ünén gej sergeebel muugüi. İimd ter duunı mongol orchuulagch Erdeniin Ochir-ni Byambín Radnaajabın Rincendorj mön, Rincendorj-ni Önshööb Rinchen mön baisan-ni ergeldzeegüi yum. Rincendorjiin ecgiin ner Radnaajab gedegiin Radnaa (entxegeer Ratna) bol bas ‘Erdene’, töbödöör ‘Rinchen’ baigaa. Radnaajab bol 1913 onı oros, xyatad, mongol gurban ulsın gereend xelmerchlen orolcoj, “Erdeniin ochir” gedeg mongol odongoor shagnuulj baisan gej xüü-ni gurban üyiin namtartaa durdab.⁴

³ Abga Amgalan dzangiin tuxai Rinchen Yumjaagiin Cedenbald orosoor bichsen dzaxidaldaa bas durdsan yum. Ene dzaxidlıg G. Akim mongolchilson-ni Rinchenii dursamjiin tüübert bii. Byambín Rinchen, *Mongolin dzaa - andagaar bui dzaa*. (Nemelt xiisen xoyordugaar xeblel. Erxlen emxtgej, orshil bichij bürtgel üildsen setgüülch G. Lowor; Ulaanbaatar: Interpress, 2002), 281-334-r nütürt, Amgalan dzangiin tuxai 288-r nütürt üdznüü. Abga Amgalangaas öblösön bichmel darmal nomınxaa ix surguuliin nomın sand örgösön ixenxi-ni 1975 ond tüimert shatsan bolobch, Toin Gütüshiin orchuulgın Ülgeriin dalaig gertee xadgaldag baib.

⁴ Rinchen, *Mongolin dzaa ...*, 344-r nütür.

Caasní asuudald cuxas durdan nemex-ni: Peterbürg xotnoo Orosín Shinjlex uxaaní Akadeemiin Dornodaxiníg sudlax gadzarín Mongol nomín xömrögt Rinchenii shülgiin gurban debter bii. Ter usan biireer bichsen gurban debteriin caasíg A. Sazykin oros bish, Ewroopín öör caas gej todorxoilob (*Katalog mongol'skich rukopisei i ksilografov Instituta vostokovedeniia Akademii nauk SSSR*, tom I, Moskva 1988, № № 188-190).

Ene öchüüxen temdegleliin tögsgöld xarin S. Lochiní nomín gol bodol, gol surgaalín dzöbiig bas daxin notolbol dzoxino. Ter surgaal bol xuuchin shine üyiin mongolín ix bichgiin xümüüsiin öbiig xairlan xatgalax töldөө exbichigiin narin sudlal xiix xeregtei. Jisheelbel Sormuunirshiin Buyannemex bolon Dashdorjiin Natsagdorj dzergiin dzoxiolchdín бүтээлийн гарбичмел, машиндмал, дармал exbichigүүдииг nandiglan xadgalaad, мөн дзаабал BOND bish gesen-ch chanar saitai caāsan deer gereхуулбарaar niitlex-ni sain saixan үйл baixsan. Tiim үйл ертний saixan yörööliin xücheer түрген бүтээsei gej Xardorj gegch xüsen yörööj Mongol улсын yiren tabdugaar, Өншөөб Rinchenii mendelsenii dzuudugaar oní dzuní adagt bichib.